

مجلس پول جمع کرده و اسلحه می‌خرد. یک بار نامه‌ای خطاب به نمایندگان مجلس نوشته و لچک خود را در پاکت نامه گذاشت. خطاب به آنها نوشت که مبارزه کنند و اگر خیانت کنند: «لچک من به سر شما». این نامه با صدای بلند در مجلس قرائت می‌شود و لچک او نیز به همگان نشان داده می‌شود. همسر بی‌بی خانم با این‌گونه مبارزات مخالف بود لذا بی‌بی خانم دیگری برای او مهیا می‌کند و به این ترتیب جدایی (نه طلاق) بین آن دو صورت می‌گیرد. از همین جاست که موسی‌خان از زن صیغه‌ای صاحب فرزند دیگری به نام مریم می‌شود (ملاح، ۱۳۹۳).

پس از به توپ بسته شدن مجلس بی‌بی خانم به همراه برخی مشروطه‌خواهان مانند علی دیوسالار انجمن حقیقت را در شهر استرآباد دایر کرد. این انجمن به درجه‌ای رسید که کاخ آقامحمدخان قاجار را خریداری کرده و آن را به مدرسه‌ای برای کودکان تبدیل کرد (بی‌بی خانم ... ۲۰۲۳).

بی‌بی خانم در ۶۴ سالگی مدرسه دوشیزگان را به دلیل کهولت سن تعطیل کرد، اما دخترش، مولود وزیر مدرسه دیگری را به نام پرورش دوشیزگان تأسیس کرده و راه او را ادامه داد.

بی‌بی خانم در سال ۱۳۰۰ بدرود حیات گفت، اما آثار تلاش‌های او برای اصلاحات اجتماعی باقی ماند و شور حیات او در وجود فرزندان و نوه‌هایش جاری بود و هست.

فهرست منابع

۱. استرآبادی، بی‌بی خانم (۱۳۷۱). معایب الرجال. سلسله انتشارات نگرش و نگارش زن، جلد اول. ویراستاران: نجم‌آبادی، افسانه؛ توکلی طرقي، محمد. نیویورک، دانشگاه کلمبیا.
۲. آدمیت، فریدون؛ ناطق، هما (۱۳۵۶). افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در آثار منتشرنشده دوران قاجار. تهران، آگاه.
۳. بی‌بی خانم استرآبادی، روزنامه‌نگار و فعال حقوق زنان (۲۰۲۳). به سفارش استودیو صنم (گروه حمایتی و توانمندسازی بانوان). تاریخ بازیابی ۱۴۰۳/۶/۲۸. [Youtube.com](https://www.youtube.com)
۴. صدر، شادی (۱۳۸۶). در تعدد زوجات، مردی که عدالت کند اکسیر است. بازتاب اندیشه، پیاپی ۹۲. آذر. ص ۵۸-۶۸.
۵. کراچی، روح‌انگیز (۱۳۹۴). خشونت مشفقانه. تهران. نشر تاریخ ایران.
۶. ملاح، مهرانگیز (۱۳۵۸). از زنان پیشگام ایرانی، خدیجه‌افضل وزیر دختربی بی‌بی خانم استرآبادی. تهران. شیرازه.
۷. ملاح، مه‌لقا (۱۳۹۳). مصاحبه، مصاحبه‌گر افسانه نجم‌آبادی و فرشید میربغدادآبادی. تهران. تاریخ بازیابی ۱۴۰۳/۶/۲۸. [htmi.14129AA6/org/fa/item](https://www.qajarwomen.com/htmi.14129AA6/org/fa/item)
۸. ناهید، عبدالحسین (۱۳۶۰). زنان ایران در جنبش مشروطه. تبریز، اچیا.
۹. نجم‌آبادی، افسانه (۱۳۷۱). پیشگفتار: در: معایب الرجال. ص ۱-۴۵ نیویورک، دانشگاه کلمبیا.

به بانوان اختصاص دارد، در بخش دیگری از زندگی‌نامه خود را بیان داشته و در بخش اصلی کتاب معایب مردان را برشمرده و با استفاده از آیات، احادیث، شعر، حکایت و لطیفه مقصود خود را در تقبیح کتاب تأدیبات‌النسوان بیان می‌دارد. این کتاب تا صد سال پس از نگارش چاپ نشده بود و نسخه خطی آن در کتابخانه مجلس وجود داشت که توسط فریدون آدمیت و هما ناطق معرفی شد.

بی‌بی خانم با زبان طنز و کنایه، پاسخ‌های تندی به نویسندگان کتاب تأدیبات‌النسوان می‌دهد. او از وضعیت زنان در اروپا مطلع است و با ارجاع به کتاب‌های جغرافیای تاریخی و سیاحت‌نامه‌ها می‌نویسد: «تمام زن‌های نجیب، تربیت‌شده، عالم به چندین علم، در سر میز با مردان اجنبی می‌نشینند و وقت رقص دست مردان اجنبی را گرفته، می‌رقصند. اما آداب دین اسلام دیگر است. زن‌های ایران تمام گرفتار خانه‌داری و خدمتگزاری می‌باشند، علی‌الخصوص زن‌های رعیت» (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص ۶۰). او به تاریخ ادیان ارجاع می‌دهد و می‌نویسد: «مگر تاریخ ادیان نخوانده که نه هر مردی از هر زنی فرزون تر است و نه هر زنی از هر مردی فروتر ... مریم و زهرا و آسیه و خدیجه کبرا از زنانند، فرعون و هامان و شمر از مردان. فضیلت به انسانیت است و نه به مرد یا زن بودن. راست‌رو را پیر ره کن گرچه زن باشد که خضر/ در سیاهی‌گر شود کم، مادیانش رهبر است (آدمیت، ۱۳۵۶، ص ۴۱-۴۲).

دبستان دوشیزگان

خانه بی‌بی خانم خانه‌ای بزرگ با ۱۲ اتاق و بخش‌های دیگر بود که در زمان خود خانه‌ای اشرافی بود و در محله دروازه قدیم محمدیه قرار داشت. سال ۱۲۸۵ ش موسی‌خان، همسر بی‌بی خانم به درجه سرتیپی رسید و به فرمانداری فارس منصوب شد. او به همراه فرزندان پسر خود به شیراز رفت. بی‌بی خانم تصمیم گرفت منزل خود را به مدرسه دخترانه تبدیل کند و به این ترتیب دبستان دوشیزگان با سه کلاس در این سال تأسیس شد. معلمین این مدرسه خود بی‌بی خانم و دو دخترش بودند. گشایش این مدرسه با مخالفت شدید بعضی علما روبه‌رو شد. شیخ فضل‌الله نوری فتوا داد که تأسیس مدارس دختران مخالف شرع اسلام است (ناهد، ۱۳۶۰، ص ۱۹). به این ترتیب مدرسه تعطیل شد تا سال ۱۲۸۸ که بی‌بی خانم به وزیر معارف، صنایع‌الدوله نامه‌ای نوشته و حکم بازگشایی مشروط مدرسه را می‌گیرد. یک شرط، حذف شدن نام دوشیزگان از عنوان مدرسه بود.

از مدارس دیگری که به دست زنان پیشتاز این عصر بنا نهاده شد، می‌توان به مدرسه ناموس به کوشش طوبی آزموده، مدرسه ترقی بنات به کوشش ماهرخ گوهرشناس، مدرسه تربیت نسوان توسط امیر صهی ماه‌سلطان، مدرسه دره‌المعالی تسط بانو دره‌المعالی اشاره کرد (ناهد، ۱۳۶۰، ص ۲۴).

همراهی با انقلاب مشروطه

بی‌بی خانم از مبارزین مشروطه‌خواه بود. برای کمک به نمایندگان

(۱۲۷۰-۱۳۵۹ ش) از پیشگامان حقوق زنان و دارای روحیه حقیقی و برابرطلبی و از مخالفان تعدد زوجات بود. در دبستان پرورش دوشیزگان تدریس می‌کرد و در روزنامه‌های شکوفه، عالم نسوان، شفق سرخ و ایران نو مقاله می‌نوشت. مه‌لقا ملاح، مادر محیط زیست ایران، فرزند اوست. یکی از پسرانش علی نقی وزیری یا همان کلنل وزیری (۱۲۶۶-۱۳۵۸ ش) موسیقی‌دان شناخته‌شده است که به پدر موسیقی ایران شهرت داشت. حسن‌علی وزیری، پسر دیگرش نیز شاگرد کمال‌الملک و از جمله هنرمندان نقاش بود. بی‌بی خانم به لحاظ شخصیتی شوخ‌طبع و سرزنده، باسواد و سخندان، شاعر، نویسنده و صاحب‌فکر و عقیده بود. او با دربار قاجار مناسباتی داشت و به آنجا رفت‌وآمد می‌کرد. او خود را از جمله زنان صاحب‌فکر و اندیشه‌نظر تاج‌الدوله، همسر فتحعلی‌شاه و عفت‌السلطنه، همسر ناصرالدین‌شاه که دارای کتابخانه‌های خصوصی بودند، به حساب می‌آورد (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱، ص ۹). نام بی‌بی خانم با دو مقوله پیوند خورده است: یکی کتاب معایب الرجال که شاهکار اوست و دیگری دبستان دوشیزگان که گویا نخستین مدرسه دخترانه در ایران است.

معایب الرجال

برخی کتاب معایب الرجال را اولین کتاب فمینیستی فارسی دانسته‌اند (صدر، ۱۳۸۶، ص ۵۸). معایب الرجال را نمی‌توان درک کرد اگر با کتاب تأدیبات‌النسوان آشنا نبود. این کتاب که تا چند سال پیش نویسنده‌اش معلوم نبود، امروزه به یمن پژوهش‌های خانم دکتر کراچی نامش فاش شده، به دست خانم میرزا احتشام‌الدوله پسر هفدهم عباس‌میرزا نایب‌السلطنه در سال ۱۲۷۸ نوشته شده است (کراچی، ۱۳۹۴، ص ۱۶). و هدف آن آموزش دادن رفتار درست به زنان در قبال همسران و مردان است و در دسته اندرزنامه‌ها و نصیحت‌نامه‌ها دسته‌بندی می‌شود. گفته شده که با کتاب آداب ناصری که خطاب به مردان جوان نوشته شده، شباهت‌هایی دارد و در چند مورد به پڑواک آن می‌ماند (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱، ص ۲۱). تأدیبات‌النسوان متنی زن‌ستیز است و نویسنده آن مردان را در جایگاه برتری و حقانیت نسبت به زنان می‌بیند و درصدد اصلاح رفتار زنان و تطبیق آن با خواست شوهرانشان است. این کتاب در چند مرحله بازنویسی شده و حتی در سال ۱۸۸۷ به زبان فرانسه ترجمه شده است. خانم روح‌انگیز کراچی این کتاب را در سال ۱۳۹۴ با عنوان خشونت مشفقانه به چاپ رسانده و در مقدمه ارزشمند آن نوشته‌اند که «به لحاظ جامعه‌شناسی تاریخی، این کتاب بازتاب شرایط اجتماعی و فرهنگی دوران ناصری است و بخصوص در رابطه با اقتدار مرد و ناتوانی زن و ارتباط حاکم و محکومی در آن دوران برای نسل‌های بعدی و شناخت تاریخ اجتماعی ارزشمند است» (کراچی، ۱۳۹۴، ص ۸).

کتاب معایب الرجال پاسخ دندان‌شکن و رندانه بی‌بی خانم به کتاب تأدیبات‌النسوان است که به درخواست دوستانش نوشته است تا شاید دست از تأدیبات کردن نسوان بردارند و در پی تأدیبات و تربیت خود برآیند (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص ۴۸). دیباچه کتاب با این بیت شروع می‌شود: نخست از ابتدا آرم ثنا و حمد یزدان را/ که از اضلاع سمت چپ پدید آورد نسوان را. کتاب دارای حداقل سه بخش است. بخشی به نصایح